

انقلاب اسلامی در گرانودشت

www.ketab.ir

www.ketab.ir

سرشناسه:	نوری، مصطفی، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور:	انقلاب اسلامی در گرگان و دشت / مصطفی نوری، اشرف سرایلو.
مشخصات نشر:	تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری:	۷۴۴ ص.
فروست:	مرکز اسناد انقلاب اسلامی؛ ۷۷۸. تاریخ منطقه‌ای انقلاب اسلامی ایران؛ ۲۵.
شابک:	۱۱۹۰۰۰ ریال؛ ۴-۵۳۳-۴۱۹-۹۶۴-۹۷۸
موضوع:	ایران - تاریخ - انقلاب اسلامی، ۱۳۵۷ - گرگان
موضوع:	ایران - تاریخ - انقلاب اسلامی، ۱۳۵۷ - دشت گرگان
شناسه افزوده:	سرایلو، اشرف، ۱۳۵۷ -
شناسه افزوده:	مرکز اسناد انقلاب اسلامی
رده‌بندی کنگره:	DSR ۱۵۶۰ / ۵۴
رده‌بندی دیویی:	۹۵۵/۰۸۳۲۱۳۲
شماره کتابشناسی ملی:	۲۴۶۲۹۳۲

انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

عنوان: انقلاب اسلامی در گرگان و دشت

تألیف: مصطفی نوری، اشرف سرایلو

نوبت چاپ: اول، تابستان ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰ قیمت: ۱۱۹۰۰ تومان

حروف چینی و لیتوگرافی: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۹-۵۳۳-۴

ISBN: 978-964-419-533-4

مقوق این اثر برای نشر محفوظ است

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، روبروی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۱۹۵۴.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی. صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۲۱۱۱۷۴

www.irde.ir

فهرست مطالب

۱۳.....	مقدمه
۱۵.....	پیشگفتار

فصل اول

۲۱.....	جغرافیای گرگان و دشت
۲۳.....	جغرافیای طبیعی
۲۸.....	جغرافیای سیاسی
۳۹.....	شهرستان گرگان
۴۱.....	شهرستان دشت گرگان (گنبد کاووس)
۴۳.....	جغرافیای انسانی
۴۳.....	الف: جمعیت
۴۴.....	ب: قوم و نژاد و زبان
۴۶.....	تراکمه
۴۶.....	۱- گوکلان
۴۸.....	۲- یموت
۴۹.....	ج: دین و مذهب
۵۰.....	د: آموزش و پرورش
۵۲.....	سوادآموزی ترکمن ها
۵۳.....	هـ: وضعیت بهداشتی
۵۴.....	جغرافیای اقتصادی

۵۹.....	تاریخچه و جغرافیای تاریخی گرجان.....
۶۹.....	شهرهای ترکمن‌نشین.....

فصل دوم:

۷۷.....	مشروطه در استرآباد.....
۷۹.....	استرآباد در آستانه‌ی مشروطیت.....
۸۵.....	مشروطه‌ی اول در استرآباد.....
۹۱.....	استرآباد در استبداد صغیر.....
۹۸.....	پانف بلغاری در استرآباد.....
۱۰۱.....	مشروطه‌ی دوم در استرآباد.....
۱۰۶.....	قتل خوانین کتول و قندرسک.....
۱۱۲.....	ورود محمدعلی شاه مخلوع به استرآباد.....
۱۱۶.....	اردو کشی ارشدالدوله.....
۱۱۸.....	اردو کشی شاه مخلوع به سوادکوه.....
۱۲۰.....	تلاش دوباره‌ی محمدعلی شاه.....
۱۲۶.....	آمدن سالارالدوله به استرآباد.....

فصل سوم:

۱۳۱.....	از جنگ جهانی اول تا جنگ جهانی دوم.....
۱۳۳.....	استرآباد در آستانه‌ی جنگ جهانی اول.....
۱۳۸.....	جنگ جهانی اول و استرآباد.....
۱۴۱.....	حضور روس‌ها در استرآباد هم‌زمان با جنگ جهانی.....
۱۴۴.....	ترکمن‌ها و روس‌ها.....
۱۴۹.....	تأثیر انقلاب ۱۹۱۷ بر ترکمن‌صحرای ایران.....
۱۵۳.....	تحریکات بلشویک‌ها در صحرا.....
۱۶۰.....	تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی.....

۱۶۱	رضاشاه و غصب املاک گرگان و دشت
۱۶۴	ماجرای تغییر لباس
۱۶۷	کشف حجاب
۱۷۰	روحانیون گرگان و قانون متحدالشکل شدن لباس
۱۷۳	اعتراض به رویکرد ضد دینی حکومت

فصل چهارم:

۱۷۷	پس از شهریور ۱۳۲۰
۱۷۹	شهریور بیست و گرگان
۱۸۴	حزب توده در گرگان و دشت
۱۸۹	گنبد، قتلگاه افسران خراسان
۱۹۳	بهائیان و روحانیون در دهه‌ی ۱۳۲۰

فصل پنجم:

۱۹۹	دهه‌ی کودتا
۲۰۱	سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۲
۲۰۹	تصرف املاک پس از کودتا
۲۱۶	مسلمانان و بهائیان در دهه‌ی ۱۳۳۰

فصل ششم:

۲۱۹	غصب املاک گرگان و دشت در دوره‌ی اصلاحات ارضی
۲۲۱	سلطان بی‌تاج و تخت گرگان و دشت
۲۲۳	غصب املاک توسط نماینده‌ی شاه
۲۳۲	ساواک و سرلشکر مزین
۲۴۳	شکایت مردم از بی‌عدالتی‌ها

فصل هفتم:

- ۲۴۹..... فعالیت هواداران حکومت پهلوی
- ۲۵۱..... احزاب دولتی پس از کودتا در گرگان و دشت
- ۲۵۹..... مراسم نیایش برای سلامتی شاه
- ۲۶۱..... جشن تاج‌گذاری
- ۲۶۴..... جشن ۲۵۰۰ ساله در گرگان

فصل هشتم:

- ۲۶۹..... شروع نهضت اسلامی، فعالیت‌های مذهبی و زندانیان سیاسی
- ۲۷۱..... تأثیرات قیام خونین ۱۵ خرداد در گرگان
- ۲۷۹..... فلسفی واعظ در گرگان و دشت
- ۲۸۲..... تلاش برای تأسیس مدارس اسلامی
- ۲۸۴..... مبارزه با بهائیت در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰
- ۲۸۸..... مبارزان و زندان
- ۲۹۳..... مکتب علی (ع)
- ۲۹۸..... روحانیون تبعیدی
- ۳۰۵..... روحانیون تبلیغی

فصل نهم:

- ۳۰۹..... در آستانه‌ی انقلاب اسلامی
- ۳۱۱..... تلاش در برگزاری مراسم ترحیم آیت‌الله سید مصطفی خمینی
- ۳۱۳..... انعکاس کشتار مردم قم در گرگان
- ۳۱۵..... بروز ناراضیاتی در گنبد
- ۳۱۹..... چهارم قیام ۲۹ بهمن تبریز
- ۳۲۱..... از چهارم شهدای تبریز تا چهارم شهدای یزد
- ۳۲۳..... چهارم واقعه‌ی یزد، جهرم و اهواز

۳۲۵	 ۱۵ خرداد ۵۷
۳۲۸	 تبعید مبارزان گرگان
۳۳۶	 رمضان ۱۳۵۷ در گرگان
۳۴۱	 اعتصابات در گرگان و دشت
۳۴۸	 کمک مردم گرگان و دشت به زلزله‌زدگان طبس
۳۵۰	 اوج‌گیری تظاهرات در مهر ۵۷
۳۵۷	 دهه‌ی نخست آبان در گرگان
۳۶۴	 تظاهرات آبان در شهرستان گنبد کاووس
۳۶۷	 آزادی زندانیان سیاسی
۳۶۹	 موجی دیگر از اعتراضات
۳۷۲	 حادثه‌ی خونین ۵ آذر
۳۸۰	 از سرگیری مبارزات در ماه محرم
۳۸۷	 حادثه‌ی ۱۲ دی گالیکش و روزهای پس از آن
۳۹۵	 بهمن، ماه پیروزی
۳۹۸	 تحصن در بیمارستان
۳۹۹	 استقبال از امام
۴۰۱	 روزهای پایانی حکومت پهلوی
۴۰۷	 شهدای انقلاب
۴۱۲	 اعلامیه‌ها

فصل دهم:

۴۱۷	 پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۴۱۹	 گروه‌های سیاسی و نهادهای انقلاب اسلامی گرگان
۴۱۹	 تشکیل کمیته‌های انقلاب
۴۲۲	 انتصاب‌های اولیه
۴۲۳	 اموال و مؤسسات اقتصادی عوامل رژیم
۴۲۵	 محاکمه‌ها

۴۲۸	تغییر اسامی
۴۳۰	رفراندوم و انتخابات نخستین
۴۳۲	حزب جمهوری اسلامی در گرگان و دشت
۴۳۳	مسئله‌ی خلق ترکمن
۴۳۵	فعالیت‌های چریک‌های فدایی خلق در ترکمن صحرا
۴۴۰	جنگ اول گنبد
۴۴۹	ستاد خلق ترکمن از اوج‌گیری تا فروپاشی
۴۶۱	خاطرات ضمیمه
۴۶۱	خاطرات حجت‌الاسلام سیدباقر موسوی درباره‌ی حادثه‌ی ۱۲ دی
۴۶۵	اسناد و تصاویر
۶۵۵	کتابنامه
۶۶۵	نمایه

مقدمه

پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی، مهم‌ترین تحول سیاسی کشور مخصوصاً در قرن بیستم میلادی به حساب می‌رود. یکی از ابعاد اهمیت این موضوع به سبب سراسری بودن انقلاب اسلامی و مشارکت گسترده اغلب شهرهای کشور در آن بود که این وجه انقلاب اسلامی آن را از سایر انقلاب‌ها متمایز می‌سازد. در میان شهرها و نواحی مختلف ایران گرگان و گنبد به دلایل اقتصادی و وجود مزارع و کشتگاه‌های وسیع و بافت جمعیتی ویژه‌ی آن دارای تاریخ پرفراز و نشیبی در جریان انقلاب اسلامی می‌باشد.

محمدرضا پهلوی و عوامل دربار علاقه‌ی ویژه‌ای برای تصاحب و مالکیت زمین‌های زراعی در گرگان و گنبد داشته و از این رو در سال‌های بعد از کودتا تا پیروزی انقلاب اسلامی در آن منطقه فعال بودند. از سوی دیگر با وجود بافت جمعیتی منطقه رژیم پهلوی و ساواک تصور می‌کرد بندر ترکمن محل مناسبی برای تبعید نیروهای مبارز و انقلابی به شمار می‌رود، از این رو مبارزینی چون آیت‌الله شهید مدنی به این منطقه تبعید شدند. حضور شخصیت‌هایی همچون آیت‌الله مدنی در گسترش اندیشه‌های انقلابی در مناطق دوردست بسیار مؤثر بود.

در آستانه‌ی پیروزی انقلاب اسلامی گروه‌های مارکسیستی و چپ در مناطقی چون گرگان و گنبد، سیستان و بلوچستان، کردستان، خوزستان و آذربایجان پیدا شدند و با طرح باورهای مارکسیستی در پی هدایت اعتراضات مردم محروم و ستم‌دیده‌ی مناطق مختلف در راستای اهداف سیاسی و تجربه‌طلبانه‌ی خود و رویارویی با نظام جمهوری

اسلامی ایران بودند. در این مقطع تاریخی دو رشته تحرک خطرناک با اهداف مشخص سیاسی توسط شاخه‌ی چریک‌های فدایی خلق در گرگان و گنبد به وقوع پیوست که با هوشیاری مردم غیور ترکمن ره به جایی نبرد.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی امیدوار است که با تدوین و انتشار تاریخ انقلاب اسلامی در مناطق مختلف کشور، بتواند ابعاد مختلف تاریخ انقلاب اسلامی ایران را از زبان مردم انقلابی تبیین کند و به علاقه‌مندان مطالعات انقلاب اسلامی یاری رساند.

در پایان ضمن تشکر از زحمات مؤلفان محترم، از معاون پژوهشی آقای دکتر اکبر اشرفی، مدیر بخش تدوین آقای رحیم نیکبخت، مدیر گروه تاریخ منطقه‌ای آقای دکتر حمید بصیرت‌منش و همچنین کارشناس گروه آقای حسین کاوشی و همچنین همکاران محترم معاونت‌های تاریخ شفاهی، معاونت اطلاع‌رسانی و انتشارات قدردانی می‌شود.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی

پیشگفتار

یکی از ویژگی‌های تاریخ محلی در ادوار معاصر آن است که به‌رغم وقوع حوادث قابل ملاحظه در ایالات و ولایات و تأثیرات مترتب از آن بر سطح ملی، تاریخ مناطق مختلف به نحو شایسته مورد بررسی قرار نگرفته‌است. صفحات شمالی ایران به‌طور عام و گرگان‌ودشت به‌طور خاص با وجود خصوصياتی چون قرار گرفتن در حوزه مرزی، غصب زمین‌های وسیع کشاورزی و نیز بافت جمعیتی مختص به‌خود، از جمله مناطقی است که این مقوله را در تاریخ‌نگاری آن می‌توان ملاحظه کرد. در واقع علل اصلی این پیشامد، یعنی کم‌توجهی به تاریخ محلی را در پرداختن به پدیده‌های تاریخ عمومی چون ظهور و سقوط سلسله‌ها، شرح جنگ‌ها و نیز مباحث کلی مانند انقلاب مشروطه، نهضت ملی‌شدن نفت و همچنین کمی داده‌های تاریخی در حوزه تاریخ‌نگاری محلی و مشکلات مترتب از آن می‌توان جست.

در بررسی‌های تاریخ معاصر ایران عمدتاً به تحولات پایتخت و شهرهای بزرگ آن اکتفا شده و منابع تاریخی از تحولات محلی در خلال سال‌های انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی به اطلاعات کلی بسنده کرده‌اند. در نتیجه آگاهی از تحولات گرگان‌ودشت بخصوص از دوران سلطنت رضا شاه به بعد بسیار محدود است و این کاستی، پژوهش در این زمینه را ایجاب می‌کند. خوشبختانه در دهه‌های اخیر به دلایلی چند، پرداختن به تاریخ محلی مورد توجه قرار گرفت و در دهه هفتاد و هشتاد این حوزه به یکی از پرتर्फ‌دارترین شاخه‌های تاریخ تبدیل شد.

به‌نظر می‌رسد وقوع رویدادهای محلی مهم و تأثیرگذار در مناطقی چون

آذربایجان، کردستان و ترکمن صحرا در کنار ضرورت شناخت و رویارویی با پدیده تجزیه طلبی و علاقه‌ی جامعه به هویت تاریخی خود از علل عمده‌ی این اقبال به حساب آید. تاریخ ایران کلتی به هم پیوسته است که رویدادهای حوزه‌هایی مانند گرگان و دشت بخشی از آن را تشکیل می‌دهد. بنابراین بررسی آن علاوه بر ثبت رویدادهای بومی و مناسبات اجتماعی حاکم بر آن منطقه، زوایایی از تاریخ تحولات ایران را نیز نمایان می‌سازد.

پژوهش حاضر به تحولات گرگان و دشت بین انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی اختصاص دارد. پرداختن به ریشه‌های تاریخی رویدادها و نیز سیر شکل‌گیری انقلاب اسلامی در این منطقه، دلیل انتخاب محدوده‌ی زمانی یادشده است. در این پژوهش تلاش شد علاوه بر توجه به تحولات تاریخی، به نقش نیروهای سیاسی در حوادث آن صفحات پرداخته شود.

حوزه‌ی جغرافیایی این پژوهش منطقه‌ای است که در دوره‌ی مشروطه، استرآباد و دشت گرگان و در عصر پهلوی، گرگان و دشت نامیده می‌شد و امروزه استان گلستان است. در فصل نخست این پژوهش، اوضاع کلی این حوزه مورد بررسی قرار می‌گیرد که از آن جمله اوضاع طبیعی، تقسیم‌بندی‌های سیاسی و ترکیب جمعیتی از لحاظ قومیت، نژاد و مذهب است و نیز مسائل اقتصادی، تغییر حدود و ثغور این ناحیه در طول تاریخ و مسائلی از این دست.

وقوع انقلاب مشروطه، واکنش کم و بیش متفاوتی در ایالات و ولایات داشت. استرآباد، خاستگاه قاجارها نیز از این مقوله مستثنا نبود و در آغاز جنبش مشروطه دستخوش رخدادهای فراوانی شد که عمدتاً از حضور روس‌ها، موضع‌گیری ترکمن‌ها و نیز حکام طرف‌دار محمدعلی شاه ناشی می‌شد. بررسی این رویدادها موضوع اصلی فصل دوم است. تأثیر ورود محمدعلی شاه به استرآباد پس از تبعیدش و حضور سالارالدوله در آن سامان از بحث‌های پایانی همین فصل است.

فصل سوم به رویدادهای این منطقه، در خلال دو جنگ جهانی اختصاص دارد. حضور روس‌ها در استرآباد در سال‌های جنگ جهانی اول و مناسباتشان با ترکمن‌ها،

رویکرد دولت بلشویکی شوروی نسبت به ترکمن‌ها و نیز تلاش آنها برای تجزیه‌ی ایران از موضوعات اصلی این فصل است.

با روی کار آمدن رضاشاه، مناسبات اجتماعی حاکم متحول و دوره‌ی جدیدی در تاریخ اجتماعی پدیدار گشت که استرآباد و ترکمن صحرا به شدت تحت تأثیر این تغییرات قرار گرفتند. تلاش برای غصب املاک حاصل خیز این ناحیه به وسیله‌ی اداره‌ی املاک اختصاصی رضاشاه و تبدیل اهالی به رعایای اداره‌ی املاک از عمده‌ترین تأثیرات آن بود. این مسئله یعنی چگونگی تصرف املاک و نیز مسئله‌ی کشف حجاب و تغییر لباس از دیگر موضوعات این فصل به حساب می‌آید.

واقعه‌ی شهریور ۱۳۲۰ و اشغال گرگان به وسیله‌ی روس‌ها پیامدهای سوء فراوانی در این حوزه بر جای گذاشت. علاوه بر آن، فعالیت‌های حزب توده و حضور افسران خراسان بر ناآرامی‌های گرگان و دشت دامن زد. پرداختن به این مسائل موضوع اصلی فصل چهارم است. گذشته از این، مبارزه‌ی روحانیون با بهائیان منطقه در دهه‌ی ۱۳۲۰ در این فصل مورد توجه قرار گرفت.

فصل پنجم به مسائل دهه‌ی ۱۳۳۰ در حوزه‌ی گرگان و دشت می‌پردازد. مواضع احزاب و گروه‌ها، فعالیت‌های جسته و گریخته‌ی طیف‌داران حزب توده و چگونگی انعکاس کودتا از مسائل عمده‌ی دوران زمامداری دکتر مصدق در این صفحات است. علاوه بر آن مسئله‌ی تصرف املاک گرگان و دشت پس از کودتا و مناسبات مسلمانان و بهائیان در این دهه مورد بررسی قرار گرفت.

صفحات گرگان و دشت به دلیل زمین‌های حاصل خیز و وسیع از جمله مناطقی بود که تأثیرات زیادی را در دوره‌ی اصلاحات ارضی متحمل شد. در فصل ششم به وضعیت املاک این ناحیه در خلال سال‌های ۱۳۴۱-۱۳۵۷ و اجحافات نماینده‌ی مخصوص شاه در این منطقه و نیز شکایات مردم از این ماجرا در آستانه‌ی پیروزی انقلاب پرداخته شد.

فعالیت هواداران حکومت وقت در گرگان و دشت در سال‌های پس از کودتا از جمله شکل‌گیری و فعالیت احزاب، برگزاری مراسم نیایش برای سلامتی شاه و

جشن‌های دو هزار و پانصد ساله و تاج‌گذاری، موضوعات اصلی بخش هفتم را تشکیل می‌دهد.

در فصل هشتم، نخست به انعکاس واقعی ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ در گرگان و دشت، سپس به حضور حجت‌الاسلام محمدتقی فلسفی در مرداد سال ۱۳۴۷ در منطقه و تلاش شیخ عباسعلی اسلامی برای تأسیس مدارس دخترانه اسلامی در گرگان پرداخته شد. مبارزه با بهائیان در خلال دهه‌ی چهل و پنجاه، وضعیت زندانیان سیاسی، فعالیت‌های مکتب علی و نیز روحانیون تبعیدی و تبلیغی از دیگر مباحث این فصل است.

فصل نهم، با عنوان «در آستانه‌ی انقلاب اسلامی» در واقع مفصل‌ترین فصل این پژوهش را دربرمی‌گیرد و به رویدادهای گرگان و دشت از آبان سال ۱۳۵۶ تا پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ اختصاص دارد. در این فصل پس از پرداختن به تلاش‌هایی که برای برگزاری مراسم ترحیم آیت‌الله سیدمصطفی خمینی فرزند ارشد امام خمینی صورت گرفت، به انعکاس کشتار مردم قم در گرگان و نیز برگزاری چهارم شهدای شهرهای تبریز، یزد، جهرم توجه شد. تمهید مبارزان گرگان، اعتصابات در منطقه و اوج‌گیری مبارزات در مهر ۱۳۵۷ از دیگر بخش‌های این فصل است. در ادامه پس از بررسی رخدادهای آبان ماه و آزادی زندانیان سیاسی به حادثه‌ی خونین پنجم آذر گرگان و دوازدهم دی گالیکش پرداخته شد. بخش‌های پایانی این فصل به رویدادهایی اختصاص دارد که در ماه بهمن به‌وقوع پیوست که از آن جمله می‌توان به تظاهرات‌های روزهای نخست این ماه، تحصن در بیمارستان به نشان اعتراض به کشتار و جنایات حکومت، حضور گرگانی‌ها در استقبال از امام و حوادث روزهای آخر حکومت پهلوی در گرگان اشاره کرد. یادی از شهدای انقلاب و بررسی اعلامیه‌هایی که در ماه‌های انقلاب در این حوزه پخش می‌شد، پایان‌بخش این فصل است.

تلاش‌های انجام‌گرفته برای شکل‌گیری نظام جدید پس از سقوط حکومت پهلوی، چون تشکیل کمیته‌ها و انتصاب‌های اولیه، بخش نخست فصل دهم را شکل

می‌دهد. موضوع شکل‌گیری ستاد خلق ترکمن، فعالیت‌های چریک‌های فدایی خلق در ترکمن صحرا، بروز جنگ اول و دوم گنبد و نیز فعالیت‌های ستاد خلق ترکمن در خلال دو جنگ، موضوع اصلی فصل پایانی کتاب است.

منابع مورد استفاده در این پژوهش به چند دسته تقسیم می‌شود: نخست از آثاری که اختصاصاً مربوط به منطقه‌ی گرگان و دشت است استفاده شد که از آن جمله می‌توان به گرگان‌نامه، گرگان‌ودشت در چهل سال اخیر و آینده‌ی آن، تاریخ کتول و دانشنامه‌ی گلستان اشاره کرد و نیز کتاب‌های زندگی و مبارزه خلق ترکمن، ۵ آذر گرگان و چهار شهر ترکمن‌نشین. بخش دیگری از منابع که عمدتاً به دوره‌ی قاجار اختصاص دارد، سفرنامه‌ی افرادی است که به آن صفحات مسافرت کردند. علاوه بر آن تلاش شد از خاطرات چاپ‌شده‌ی افرادی که در تحولات گرگان و دشت در خلال سال‌های دو انقلاب نقش داشتند مانند خاطرات افسران خراسان و مبارزان انقلاب اسلامی، استفاده شود. بخش چهارم اختصاص به کتاب‌های اسنادی دارد که از جمله‌ی این منابع دست اول کتاب آبی و نارنجی، محابرات استرآباد، انقلاب اسلامی به روایت اسناد ساواک می‌باشند. پس از آن از منابعی که رویدادهای تاریخ عمومی ایران را شرح داده‌اند، بهره گرفته شد. استفاده از روزنامه‌های دوران مشروطه چون مجلس، حبل‌المتین و ایران و همچنین روزنامه‌های اطلاعات، کیهان و آیندگان مربوط به دوران انقلاب اسلامی و پاره‌ای دیگر از مطبوعات، که به انعکاس وقایع این سامان پرداختند، نیز قابل ذکر است. این منابع در کنار اسناد آرشیوی داده‌های ذی‌قیمتی از تحولات گرگان و دشت ارائه دادند.

اسنادی که در بخش‌های انقلاب مشروطه تا سال‌های میانی سلطنت محمدرضا شاه مورد استفاده قرار گرفت، عمدتاً از آرشیوهای سازمان اسناد ملی و وزارت امور خارجه تهیه شد و در بخش دوم کتاب که به تحولات دهی چهل و پنجاه اختصاص دارد، به‌صورت گسترده از اسناد مرکز اسناد انقلاب اسلامی استفاده شد. علاوه بر اسناد، مصاحبه‌های انجام‌شده در بخش تاریخ شفاهی این مرکز که عمدتاً به‌وسیله‌ی آقای مرتضی میردار صورت گرفت، به‌منزله‌ی مکمل اسناد تاریخی مورد استفاده قرار

گرفته است. همچنین در بخش ضمایم از عکس‌های کتب انقلاب ۵۷ گرگان به اهتمام محمود اخوان مهدوی، خاطرات حجت‌الاسلام سید محمد رئیسی و نیز کتاب انقلاب مشروطه استرآباد اثر اسدالله معطوفی استفاده شده است.

در پایان به امید آنکه این بررسی سهمی در پرکردن خلاء تاریخی تحولات گرگان و دشت در دوران معاصر داشته باشد، نگارندگان لازم می‌دانند نخست از مساعدت مسئولین مرکز اسناد انقلاب اسلامی به‌ویژه جناب آقای مرتضی میردار، معاونت تاریخ شفاهی، جناب آقای رحیم نیکبخت مدیر بخش تدوین، جناب آقای حمید بصیرت‌منش، مسئول بخش تاریخ منطقه‌ای، خانم صغری عامری مدیر سابق بخش سازمان‌دهی اسناد، آقای نادر خبازی، مسئول دفتر ویراستاری و آقای حبیب‌الله مهرجو که در فراهم آوردن امکانات و انجام این بررسی از هیچ تلاش و مساعدتی فروگذار نکردند و از همراهی آقای رحمت‌الله رجایی مدیر مرکز دانشنامه‌ی گلستان، آقای احمد خواجه‌نژاد مدیر مؤسسه‌ی فرهنگی میرداماد گرگان، آقای محمدعلی سرایلو و آقای قدیر گوکلانی به‌خاطر ارائه‌ی پاره‌ای از اسناد و منابع و نیز از همکاری مستمر خانم فرحناز برهمن قدردانی و سپاسگزاری نمایند.

مصطفی نوری / اشرف سرایلو

تهران، ۲۰ خرداد ۱۳۹۰